

ГЕНЕЗА ФЕНОМЕНУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ (XIX СТОЛІТТЯ)

У статті досліджено генезу феномену самовдосконалення в історії української педагогічної думки XIX століття. Розкрито сутність поглядів видатних педагогів минулого на досліджувану проблему, під час докладного аналізу здійснено раціональну реконструкцію історичного перетворення проблеми досконалості та послідовно доповнено методологію наукового пошуку в цьому напрямку

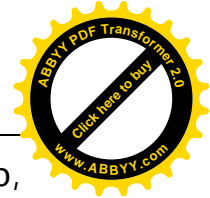
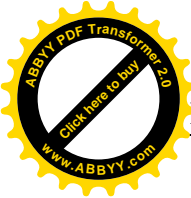
Ключові слова: феномен самовдосконалення, досконалість, самовиховання, виховний ідеал, особистість вчителя.

Постановка проблеми. Для всебічного, обґрунтованого, сутнісного, аналізу проблеми самовдосконалення, необхідно звернутися до історичних витоків цього феномену. Це можливо лише через аналіз свого минулого, рефлексивний, систематичний перегляд системи педагогічних знань. Саме в історії педагогіки відображено тенденції розвитку та наукові течії репрезентованої проблеми. Розкриття генези феномену самовдосконалення дозволяє дослідити та здійснити раціональну реконструкцію історичного перетворення проблеми досконалості, ґрунтовно, послідовно доповнити методологію наукового пошуку в цьому напрямку, створити передумови для адекватного оцінювання масштабів, досягнень сучасної педагогіки на ґрунті методологічної тріади філософії, психології та історії педагогіки.

На важливості розвитку історичного знання в Україні наголошує академік О.Сухомлинська, яка вважає, що досягнути глибинні пласти виховних та освітніх феноменів далекого та близького минулого можна тільки «...у контексті розвитку національної педагогічної думки – широкого поняття духовної, культурної сфери, до якої окрім педагогіки, належать і філософія, і релігія, й ідеологія. Мораль та етика, а також ціла низка інших складових...» [6, с.3].

Аналіз актуальних досліджень. Із середини 80-х років (період перебудови) постає проблема переоцінки смислу людського буття, визначення сутності та змісту поняття «досконалість», «самовиховання». Зі здобуттям Україною незалежності інтерес до проблеми посилюється. З початку XXI ст. процес самовдосконалення, як вияв планетарного мислення в педагогічній теорії та практиці набуває глобального значення.

Активно щодо аналізу самовдосконалення як частини духовності працюють українські вчені І. Бех, М. Боришевський, І. Бужина, О. Вишневський, І. Зязюн, Н. Кордунова, І. Лебідь, О. Лучанінова,

К. Настояща, О. Пометун; Е. Помиткін, Н. Репа, В. Слюсаренко, О. Сухомлинська, Т. Тюріна, Г. Шевченко, Т. Шестакова.

Інтегративну сутність самовдосконалення та її складових – самоосвіти досліджують Ю. Калугін, К. Левітан, І. Наумченко, К. Нефедова, В. Скарн, Г. Серіков, П. Підкасистий, А. Усова, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська – й самовиховання – С. Єлканов, О. Кучерявий, В. Кучинський, О. Лебедев, К. Левітан, Л. Мнацаканян, Л. Рувінський, П. Семенов, З. Сепчева, К. Тихончук, Д. Фельдгон, А. Яций.

Специфічний напрямок самовдосконалення – самоактуалізацію розглядають Е. Долінська, В. Калашин, К. Кальницька, А. Романовський та ін. Активно розвиваються технології саморозвитку особистості (Г. Селевко). Впроваджують педагогічну модель самовдосконалення особистості, за А.Ухтомським (І. Закатова, Г. Селевко, Н. Тихомірова).

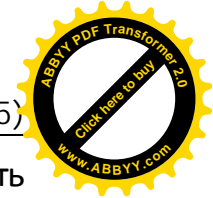
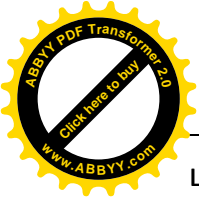
Але у дослідженнях педагогів, на нашу думку, здебільшого відсутній системний концептуальний підхід до самовдосконалення викладачів ВНЗ, досконалість не розглядається як предмет дослідження, аналізуються тільки окремі аспекти проблеми. Викладені в цій статті концепції щодо проблеми досконалості ХІХ століття, сприятимуть реалізації цілісного підходу до розкриття процесу самовдосконалення викладачів гуманітарних дисциплін.

Мета статті – дослідити становлення та розвиток феномену самовдосконалення в історії української педагогічної думки в ХІХ столітті, визначити основні наукові підходи, що стануть підставою для подальшого наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Для ХІХ ст. характерним є те, що ідея самовдосконалення особистості в духовному просторі України трактується в контексті спільнослов'янського й загальноєвропейського процесів звернення педагогічної науки до проблем національної свідомості.

ХІХ ст. – що називають культурницьким, просвітницьким – мало блискучу кількість видатних педагогів, освітніх діячів, мислителів. Дослідники (О.Сухомлинська) вважають, що саме в цей час народжується модерна педагогічна думка, як реакція на тотальний утиск на все українське. Варто згадати Валуєвський циркуляр 1863; Ємський указ 1876, що не дозволяли викладання будь-яких предметів у школі українською мовою. О.Сухомлинська розподіляє педагогів ХІХ століття за двома напрямками, що знайшло відображення у моделях самовдосконалення:

– до першого напрямку належать М. Пирогов, Х. Алчевська, М. Тулов та ін. Цим педагогам притаманні ідеали церковного православ'я,

що ототожнюються з ідеалами моральності: «самодержавіє, народність та православ'я»;

– другий напрямок – етнографічно-культурницький, народний, що лежить в площині натурфілософії, єдності людини і природи, людини та Бога. Ідеали ґрунтувалися на українській мові, християнських цінностях, історії, літературі, фольклорі, мали витоки з Київської Русі, козащини. Яскравими представниками були М. Драгоманов, П. Житецький, О. Кониський, В. Науменко, Б. Грінченко та ін.

Соціально-політичні, економічні реформи активізували загальну тенденцію XIX ст. щодо досягнення «самості» окремого народу, просвітницький рух: «з моменту визволення, у березні 1861 р., усі кинулись до просвіти, найкращі люди бралися навчати, а люди бігли в школу за тим хлібом духовним, якого їм так довго бракувало» [4, с. 40].

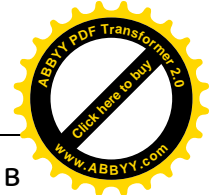
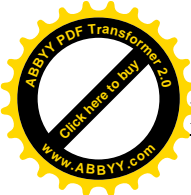
Інтенсивний економічний розвиток, трансформація свідомості, що обумовила пильний інтерес до «самості» окремої людини, створює попит на освічених, розвинених людей. Індивідуальні самосвідомість, саморозвиток розглядалися як найвагоміші чинники формування національної педагогіки, культури, як імпульс дії та теоретичного осмислення проблем буття. Нагальна потреба цілісного бачення ідеалів досконалості, зміни поглядів на природу дитини та можливості виховного впливу на неї, ролі особистості вчителя висуває на авансцену педагогіку, що стає духовним віддзеркаленням епохи.

Фундаментом нового підходу до дитини (К. Ушинський) стає існування «високої та світлої мети людського духовного життя. Основними орієнтирами у справі виховання дитини стає гуманізм, любов та повага до особистості, віра в її сили, здібності тощо.

Етичний ідеал XIX ст.. розуміють « як вищий рівень духовного розвитку людини, віддзеркалення Божественного в ній, її духовну досконалість» [5, с. 10].

В український філософсько-педагогічній творчості особистісний саморозвиток набував націоформуючого значення. Так, П.Куліш, протиставляє місто хутору, тобто раціональне – «серцевому», процес самовдосконалення розглядав як духовний розвиток, орієнтований на патріархальні, християнські цінності.

Т.Шевченко у самостворенні особистості виділяв соціальну спрямованість. Основу моральної досконалості людини – боротьбу із соціальним злом засновано на героїчному минулому України, її традиціях та звичаях. Сам особистий життєвий шлях Тараса Григоровича – приклад самоусвідомленої праці, самоосвіти та самовиховання.

За Т. Шевченком, довершена людини може бути лише в довершеному суспільстві. Самовдосконалення, за Т.Шевченком, – глибинний потенціал людини, а не реальна можливість.

Акцентує проблему сутності та досконалості буття людини М. Пирогов. Він ставить ґрунтовні питання: До чого ми прагнемо? Сутність життя в чому? У чому досконалість людська? Відповіді він знаходив у вихованні «істинної», «справжньої» людини [3, с. 29–51]. Досконалість людини М.Пирогов розкриває через зміст поняття «внутрішньої людини», яка є результатом процесу осягнення найшляхетніших почуттів, смислів. Моральна особистість – яка «щиро любить правду», пов'язана з «вічними істинами» [3, с. 36].

У «Питаннях життя» М. Пирогов звертає увагу на пробудження жадоби (потреби) до самотворчості, самопізнання та самовизначення, що складає сутнісний зміст виховного ідеалу.

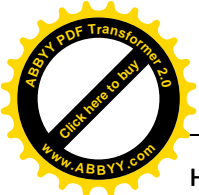
Засновник наукової педагогіки, антропологічної парадигми досконалості К.Ушинський вважав, що основною й остаточною метою виховання є «розвиток гуманно християнського й сучасного європейського характеру» [7, с. 350].

Домінантне завдання педагогіки – розвивати душу дитини. «Вроджене прагнення до досконалості» – основа морального виховання, почуття справедливості, можливості чинити опір своїм негативним особистим рисам. Цікавий погляд К. Ушинського на неоднозначні «спотворені» моральні якості – суперництво, заздрість, честолюбство, що притаманні «прагненню досконалості», але мають негативний знак, хоча й допомагають людині не зупинятися на досягнутому. К. Ушинський є автором поняття сили – фізичної і духовної як ознаки справжньої досконалості (саме до неї прагне людина): сили розуму, добра і смирення – сили понад усі сили [7, с. 332].

Реалізація мети виховання полягає у : 1) пізнанні людини в її триєдності тіла, душі й духу; 2) допомозі людині пізнати себе, свою духовну сутність, самовизначитися; 3) досягнути щастя як спокою душі, гармонії людини зі світом і собою, відчуття, яке дає улюблена вільна різнобічна діяльність [8, с. 312].

Головним критерієм ефективності ідеалу досконалості, за К.Ушинським, є самосвідомість, «здатність до самосвідомості є джерелом і слова, тобто людського розвитку, і свободи волі» [7, с. 67].

Саме на підставі сформованої самосвідомості відбувається справжнє самовдосконалення особистості, розвивається самосвідомість усього

народу. Найвищий рівень досконалості досягається завдяки вихованню національної свідомості. Костянтин Дмитрович одним з перших сформулював ідею народності в педагогіці: «виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи, водночас, її розум і самосвідомість» [7, с. 162].

Звертали увагу на національні чинники ґенези досконалості також представники «Громад» – відомі діячі культури та освіти того періоду: М. Драгоманов, П. Житецький, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Лисенко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, П. Чубинський. Досконалість не уявляли без пробудження національного духу, виховання національної свідомості, любові до рідного слова, до пізнання.

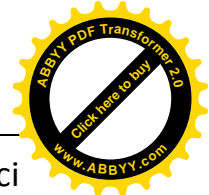
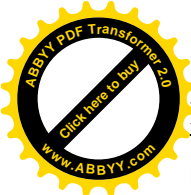
Послідовник педагогічних поглядів К. Ушинського відомий педагог, методист М. Корф самовдосконалення трактує на підставі концепції задоволення, що, на його думку, є основним принципом наукової педагогіки виховання. Учений почуття задоволення розуміє як спонукання, стимул для розвитку моральних смаків та нахилів. Саме насолода вічними моральними цінностями є одним із джерел досконалості та постійного самопізнання: «Після чого зрозуміло, що вчителя має цікавити питання про те, що приносить дітям задоволення, для того, щоб він, відокремивши серед нахилів, притаманних дітям, негативні та позитивні, мав змогу боротися з першими і жити друзі, привертаючи їх до навчання, і до науки» [2, с. 300].

Особистість учителя є стрижневою педагогічної творчості М. Корфа. Як гімн досконалості звучить думка педагога про те, що виховання й навчання інших є самовиховання й самонавчання для вчителя. Стати авторитетним, справити враження на оточення можна лише завдяки своїм знанням та прагненням до досконалості. У збірці «Наши педагогические вопросы» найбільш докладно розглянуто питання самоосвіти, роль і значення особистості вчителя в становленні дитини.

С. Гогоцький вважає, що основною метою педагогіки самовдосконалення є всебічний розвиток людини, пробудження до діяльності всіх її моральних сил: «... моральне виховання повинно сприяти розвитку у вихованців морального чи наближеного до морального закону настрою та здатності до самоосвіти духовної» [1, с. 23].

Мета моральної освіти (нижчої та вищої) спрямовано на «створення у вихованців настрою та власної моральної волі, без якої був би неможливий усебічний розвиток нашого життя» [1, с. 28].

Досконалою людина стає, на думку С.Гогоцького, через розвиток душевних сил та самоосвіту вихованців. Цей процес пов'язано з потребою

поєднання та вдосконалення рівня самосвідомості й волі дитини. Усі вчинки людини аналізуються відповідно до основ християнської моралі.

Особистість вихователя, за С. Гогоцьким, його приклад, вплив на дитину – основа морального вдосконалення людини. Учитель власним прикладом спрямовує дітей на усвідомлення моральних цінностей та особистий саморозвиток.

Видатний український мислитель, філософ і педагог П. Юркевич невід'ємною складовою мети життя вважає самоусвідомлення людини самої себе, прагнення щиросердності та самовідданості, покора перед законом та здатність поважати права інших людей, вірність обов'язку, мужність під час його виконання, справедливість і щиру любов [9, с. 19].

Досконалу людину П.Юркевич розуміє як синтез трьох складових душі: почуттів, бажання (волі) та пізнання. Отже, завданням педагогіки є розвиток тонкого естетичного смаку, правильного морального чуття, чіткого мислення. Очевидність естетична, очевидність моральна й очевидність логічна, почуття прекрасного, доброго, істинного, смак, совість і мислення – головні умови досконалості нашого духу [10, с. 122–123].

Справжнє самовдосконалення пов'язане з ідеями істини, краси й добра, що педагог розглядає в нерозривній єдності. Бо «розум без чутливого серця та твердого характеру, чи ніжне серце та безхарактерність, чи твердий характер, але неосвічений розум – все це жалюгідні явища» [9, с. 33].

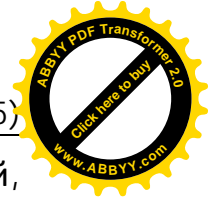
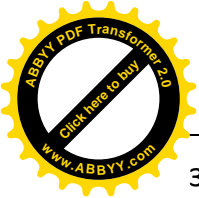
Як бачимо, філософсько-педагогічні погляди П. Юркевича – віддзеркалення української духовної традиції, кордоцентризму – усвідомлення «серця» як основи духовного життя, прагнення досконалості як «символу внутрішнього світу людських переживань» [6, с. 295].

Виховний ідеал не сприймається педагогом без духу народності й релігії. Педагогічна спроба створити таку людину подібна до спроб садівника, який вирощує яблука, груші та вишні, намагається виростити ще й плід узагалі» [6, с. 295].

Самотворчість у П.Юркевича – важливий чинник самовдосконалення, що поєднується з волею, свободою особистості. Формування вільної, духовної людини та людини, що здатна до самовдосконалення та самореалізації, – нероздільні: «Де дух, там і свобода» – це інструкція для вихователя [9, с. 158].

Вчитель, не думку П. Юркевича, повинен мати дві суттєві якості – авторитет і любов. Без них усі виховні прагнення втрачають своє виховне значення.

Значно збагатила уявлення про самовдосконалення особистості прогресивні педагогічні позиції західноукраїнських науковців. Потрібно

загадати такі відомі імена, як: М. Шашкевич, І. Василевич, Я. Головацький, О. Духнович, Й. Левицький, Ю. Федькович, І. Старовойський, О. Павлович та ін. Вони особливе значення приділяли професійній підготовці, самоосвіті вчителя та саморозвитку особистісних якостей.

Отже, аналіз становлення та розвитку ідеї самовдосконалення в XIX ст. дає змогу стверджувати, що поняття «самість» окремої людини, дитини набуває нового значення. Індивідуальні самосвідомість, саморозвиток, самотворчість стають найважливішими чинниками розвитку національної культури, педагогіки. Підставою для розгляду проблеми залишається релігійно-християнська парадигма, але остання дещо змінюється. Саме XIX століття характеризується трансформацією поняття досконалості та формування антропологічної та національної парадигм самовдосконалення.

Сутність та зміст самовдосконалення визначається в XIX ст. через «кордоцентризм», «аксіологічність», «релігійність». Зрозуміло, що ці поняття в означений період не вживалися.

Аналіз проблем самовдосконалення в історико-педагогічній думці України в просвітницький період дає підстави стверджувати, що під поняттям самовдосконалення розуміли самотворчість «істинної людини», «справжньої людини», частину людського духу, на підставі самоусвідомленої рефлексії, результатом якої є самовизначення та самовтілення.

Дослідження ґенези поняття самовдосконалення свідчить про те, що релігійна досконалість набуває ознак людиноцентричності та поступово формується антропоцентрична парадигма.

Особистісний саморозвиток набуває націоформувального значення та визначається українськими педагогами як мета виховання та освіти в цілому. Визначальними педагогічними цінностями XIX століття стали українська мова, патріотизм, історизм, народність, релігійні морально-етичні постулати. В означений період домінантним стає самовдосконаленні особистості вчителя, змінюється ставлення до особистості дитини, що значно розширює уявлення про досконалу людину, вчителя.

Ґенеза феномену самовдосконалення в XIX ст. дає змогу стверджувати, що поняття «самість» окремої людини, дитини набуває нового значення. Індивідуальні самосвідомість, саморозвиток, самотворчість стають найважливішими чинниками розвитку національної культури, педагогіки. Саме для XIX століття є характерними трансформація поняття досконалості та формування антропологічної та національної парадигм самовдосконалення, що і стали підвалинами для нового, дуже цікавого та повчального історичного періоду – початку XX ст. – для усвідомлення основ самовдосконалення людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гогоцкий С. С. Краткое обозрение педагогики, или науки воспитательного образования / С. С. Гогоцкий. – К., 1879. – 111 с.
2. Корф Н. А. Наши педагогические вопросы / Барон Н. А. Корф. – М., 1882. – 410 с.
3. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов // Избр. пед. сочинения. – М. : Педагогика, 1985. – С. 29–51
4. Русова С. Ф. Просвітницький рух на Україні в 60-х роках / С. Ф. Русова // Світло. – 1911. – № 6. – С. 34–42.
5. Степаненко І. В. Духовність: філософські конструкти та соціокультурні репрезентації : автореф. дис ... на здобуття наукового ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / І. В. Степаненко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – К., 2004. – 32 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посібник : У 2 кн. – Кн. 1: / [За ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
7. Ушинский К. Материалы к третьему тому «Педагогической антропологии» / К. Д. Ушинский // Собрание сочинений: В 11 т. – Т. 10. – Москва–Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. – С. 53-625, 332. – 666 с.
8. Ушинский К. Человек как предмет воспитания (Опыт педагогической антропологии). – Том II / К.Д. Ушинский // Собрание сочинений : В 11 т. – Т.9. – Москва–Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. – 627 с.
9. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / П. Д. Юркевич. – М. : Б.И., 1869. – 404 с.
10. Юркевич П. Д. Чтения о воспитании / П. Д. Юркевич. – М. : Изд-во Н. Чепелевского, 1865. – 272 с.

РЕЗЮМЕ

Г. Г. Цветкова. Генезис феномена самосовершенствования в истории украинской педагогической мысли XIX столетия.

В статье исследуется генезис феномена самосовершенствования в истории украинской педагогической мысли XIX столетия. Раскрываются сущность взглядов выдающихся педагогов прошлого на исследуемую проблему, в результате анализа осуществлена рациональна реконструкция исторического преобразования проблемы совершенствования и последовательного дополнено методологию научного поиска в этом направлении.

Ключевые слова: феномен самосовершенствования, совершенство, самовоспитание, идеал воспитания, личность учителя.

SUMMARY

G. Tsvetkova. Phenomene of self-improving in the history of ukrainian pedagogical thought (XIX century).

The article examines the genesis of the phenomenon of self-improvement in the history of the Ukrainian educational thought of the XIX century. The essence of the views of prominent educators of the past on the issue under study, the analysis carried out, a rational reconstruction of the historical transformation of the problem of improving and consistently updated methodology of scientific research in this direction.

Key words: the phenomenon of self-improvement, excellence, self, the ideal of education, personality of the teacher.